

329.15(495:497.1)“1968/1971”
327.56/.57:329.15(4-15)“196/197”

др Лука Филиповић, научни сарадник
Институт за савремену историју,
filipovic.luka95@gmail.com

Оригинални научни рад
Примљен: 29.9.2023.
Прихваћен: 23.10.2023.

Занемарени почетак еврокомунистичких реформи – Савез комуниста Југославије и расцеп у Комунистичкој партији Грчке (1968–1971)

Апстракт: *Почетак расцепа у Комунистичкој партији Грчке претходно је сукобу партија крајње европске левице чији је повод била расправа о утицају политика и идеологије совјетске партије на исход догађаја у Чехословачкој 1968. године. Одлуке Новог Бироа грчке партије, објављене у недељама које су уследиле након војне интервенције земаља Источног блока у Чехословачкој, представљају први званични документ једне од будућих еврокомунистичких партија у коме се идеје означене као основне вредности демократског социјализма дефинишу као смернице за еволуцију партијске идеологије. Ипак, анализирани извори сведоче да су сукоби грчких комуниста у земљи и у иностранству, као и реформе политика унутрашње грчке партије, остали занемарени у перцепцијама партијских дирекција других партија реформистичког блока, изузев у случају Савеза комуниста Југославије. Овај чланак презентује резултате истраживања развоја односа југословенских и грчких комуниста у време расцепа у КП Грчке, као и оних политика државних и партијских институција СФР Југославије које су за циљ имале подстицање промене партијске идеологије грчке партије, али и пружање помоћи грчким комунистима у формирању покрета отпора против војне диктатуре у Грчкој.*

Кључне речи: еврокомунизам, демократски социјализам, Савез комуниста Југославије, Комунистичка партија Грчке, војна диктатура.

Потрага за *третим путем* социјализма у Европи – формирање табора на крајњој европској левици

Резултати досадашњих историјских и социолошких истраживања наводе на веома разноврсне одговоре на питање у којој мери су велике економске, политичке и културне промене у Западној Европи током прве две послератне деценије имале утицаја на процесе поновног проналажења старих и формирања нових идеја о прилагођавању партијских идеологија марксистичких партија Европе локалним друштвеним околностима и историјским посебностима.¹ Док је међу европским социјалистима и у круговима академске левике трајала дебата критичара и бранилаца идеје о универзалној применљивости большевичког социјалистичког модела, комунистичке партије Медитерана постепено су се удаљавале из сфере утицаја Комунистичке партије Совјетског Савеза и приближавале другим партијама и покретима левике у својим земљама (у случају КП Италије и Француске) или пак другим левичарима у емиграцији (у случају КП Шпаније и Грчке).² Аутори извештаја партијских институција Савеза комуниста Југославије већ средином педесетих година XX проценили су да ће процеси сталног проширивања социјалних политика „државе благостања“ (*welfare state*) у Италији и Француској допринети даљем успону политичке моћи радничких синдиката и потрошачке моћи радничке класе, што ће приморати чак и оне струје италијанских и француских комуниста које не теже већем степену независности од утицаја совјетске партије да своје ставове прилагођавају интересима локалних бирача и све сложенијим променама друштвене стварности.³

Чланови дирекција комунистичких партија Источног и Западног блока слагали су се у проценама да се, након што је СФР Југославија изашла из периода послератне финансијске оскудице, дипломатског превирања између блоковских утицаја и сукоба са Совјетским Савезом који је изазвао вишегодишњу изолацију југословенске партије у „социјалистичком свету“, Савез комуниста Југославије налазио на путу сталне експанзије свог утицаја у сфери односа комунистичких партија Европе, али и нових левичарских покрета који су настали у бившим

¹ Ioannis Balampanidis, „Eurocommunism and social democracy“ in: *Eurocommunism: From Communist to Radical European Left* (London: Routledge, 2015), 138–158, Andre A. Sant’Ana and Leonardo Weller, „The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality“, *Comparative Politics*, Vol.52, No.3 (2020), 359–381, M. D. Brewer, J. Stonecash, „The Threats of Communism, Socialism and Redistribution“, in: *Polarization and the Politics of Personal Responsibility*, ed. by M.D. Brewer (Oxford: Oxford University Press, 2015), 91-109, John H. Goldthorpe and others „The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisment: Some preliminary research findings“, *Sociology*, Vol. 1, No. 1 (1967), 11–37.

² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/1-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПШ, КПИ, КПГ и КПФ.

³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-213, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.

колонијама европских сила.⁴ Поред борбе за престиж у хијерархијским односима марксистичких партија Европе и света, неуспех покушаја зближавања југословенских комуниста са утицајним социјалистичким и социјалдемократским партијама Централне и Северне Европе могао је имати утицаја на незваничну одлуку руководства југословенске партије да константно повећава количину пажње и ресурса које је Савез комуниста Југославије улагао у зближавање са комунистичким партијама Медитерана.⁵ Анализирани извори показују да је непосредно након поновног успостављања сарадње југословенске са шпанском и грчком партијом дошло до обнове програма финансијске помоћи југословенских партијских и државних институција шпанским и грчким комунистима.⁶ Притом, досадашња истраживања показују да је шпанска партија још од грађанског рата имала посебан положај у перцепцијама великих делова европске левице, док анализирани извори показују да су шпански комунисти посредовали приликом успостављања контакта између југословенске и појединих партија Источне Азије⁷, а да су се грчки комунисти и даље налазили на маргинама глобалне „леве хемисфере“ упркос улози коју су играли у оружаном сукобу за који су поједини историчари проценили да је означио почетак Хладног рата.⁸

Још почетком шездесетих година XX века аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије приметили су анимозитете између грчких комуниста у емиграцији, међу којима су многи веровали да су њихови другови у земљи временом изгубили „револуционарни дух“ из времена грађанског рата, и грчких комуниста у земљи који су сматрали да су године живота у емиграцији успеле да из перцепција великог дела партијског руководства удаље промене

⁴ АЈ, КПР, I-3-a/44-37, Пријем генералног секретара КПИ Луиђија Лонга, АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ С. Карилџа код Ј. Б. Тита, АЈ, КПР, I-3-a/101-121, Посета делегације КП СССР-а.

⁵ Nikola Mijatov, *Milovan Đilas i evropski socijalisti (1950-1958)*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019), 13–20, Aleksandar Miletić, „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“, in: *On The Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia Between Alliances and Neutrality/Non-Alignment* ed: S. Mičić and J. Čavoški (Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022), 289–333.

⁶ АЈ, КПР, I-3-a/110-3, Пријем генералне секретарке КПШ Долорес Ибарури и њеног заменика Сантјага Карилџа код Јосипа Броза Тита на Брионима 1965. године, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-82-110, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-1-723, Информације о помоћи КПШ и КПГ.

⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-109, Информације о посетама Сантјага Карилџа Кини, Јапану и Северној Кореји.

⁸ Милан Ристовић, *На прагу Хладног рата: Југославија и грађански рат у Грчкој (1945-1949)*, (Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду, 2016), 257–295, J.O. Iatrides and Nicolas Rizopoulos, „The International Dimension of Greek Civil War“, *World Policy Journal*, Vol. 17, No. 1 (2000), 87–103, Nikos Marantzidis, „The Greek Civil War (1944-1949) and the International Communist System“, *Journal of Cold War Studies*, (2013), XV (4), 25–54, Paul Olkhovsky, „The Greek Civil War: An examination of America’s first Cold War victory“, *Comparative Strategy*, Vol. 10, Issue 3 (1991), 287–296.

друштвене стварности у Грчкој.⁹ Крајем „деценије побуна“ југословенски и италијански комунисти дебатовали су да ли се они сукоби грчких комуниста из прве половине деценије за чији је повод послужило питање да ли подржати реформе влада Јоргоса Папандреуа у Грчкој могу сматрати првим отвореним сукобима реформистичке и конзервативне струје једне марксистичке партије у Европи. Италијански комунисти наглашавали су процене да се традиционално страствени и неретко насилни спорови дубоко подељених грчких комуниста, које су упоређивали са *колективним идом античке демократије полиса*, тешко могу сматрати првом побуном реформистичке струје грчке партије, па се самим тим не може сматрати да су допринели развоју идеологија демократског социјализма у истој мери као „историјски“ конгрес италијанске партије.¹⁰ Истовремено, представници Савеза комуниста Југославије истицали су значај фактора попут економских и културних посебности грчких регија, недостатка инфраструктуре и различитости структура локалних заједница, за које су проценили да су учинили неминовним готово стално стање унутрашњег сукоба у Комунистичкој партији Грчке, али и допринели да званичне политике и, у још већој мери, путеви њихове примене у пракси *од када сећање сеже* одступају од уобичајених образаца оних марксистичких партија које везује уверење у универзалну применљивост болшевичког социјалистичког модела.¹¹

Сукоби у рукавствима чехословачке и грчке партије

Упркос утицају који ће каснији догађаји у Чехословачкој имати на развој односа и идеологија партија европске крајње левице, крајем 1967. и почетком 1968. године сукоби у рукавству чехословачке партије нису заузимали значајно место у разговорима вођеним приликом све чешћих сусрета југословенских и италијанских комуниста.¹² Смена старог Новотнијевог рукавства Комунистичке партије Чехословачке једва да се налазила на маргинама актуелних питања која су разматрали представници две највеће партије будућег реформистичког блока, попут сукоба југословенске и француске партије или растућих тензија у

⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Подсетници о досадашњем развоју односа са Комунистичком партијом Грчке.

¹⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-402-436, Разговори са представницима КП Италије о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-868, Информације о КП Грчке које је СКЈ добијао од КП Италије.

¹¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726, Информације о XIII Пленуму грчких комуниста у иностранству, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о новом Бироу ЦК Комунистичке Партије Грчке у земљи.

¹² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-490-552, Разговори са представницима КПИ о кретањима на европској левици.

структурама Комунистичке партије Грчке у земљи и у иностранству.¹³ Аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије разматрали су промене у врху чехословачке партије готово искључиво у контексту последица које би потенцијални нестанак Новотнија са историјске позорнице могао имати на планове Улбрихта и Гомулке о заједничком деловању партија Источне Немачке, Чехословачке и Пољске у циљу сузбијања утицаја реформистичких струја у институцијама Међународног радничког покрета.¹⁴ Шпански комунисти који су живели у емиграцији у Паризу говорили су представницима југословенске и италијанске партије о својим страховима да би Валдек Роше и дирекција француске партије могли заузети место Новотнијевог руководства у антиреформистичком блоку комунистичких партија Европе.¹⁵

Протести у Прагу који су претходили доласку реформистичке струје на чело чехословачке партије добили су нешто значајније место у излагањима и текстовима малобројних шпанских и италијански комунисти који су још увек веровали у даљу еволуцију оних тенденција Брежњевљеве администрације Совјетског Савеза које су означили као прогресивне.¹⁶ Чланови партијских институција Савеза комуниста Југославије нарочито су наглашавали процене да се активнији рад на промени државних политика и партијске идеологије у Чехословачкој не може очекивати од оних чланова државне и партијске управе који су постављени након што је сукоб у чехословачкој партији умирен, али не и окончан Брежњевљевом арбитражом током децембра 1967. и јануара 1968. године.¹⁷ Према проценама дирекције италијанске партије, ново руководство Комунистичке партије Чехословачке тек је усвајањем Дубчековог *Акционог програма* у априлу 1968. године показало да неће испунити раније претпоставке југословенских комуниста да је Брежњев *на власт у Чехословачкој довео умеренију и прихватљивију верзију бивше конзервативне бирократије*.¹⁸ Према сазнањима којима су располагала партијска тела у Београду, Дубчеков програм био је најрадикалнији од свих предложених програма реформи партијских и

¹³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Извештаји о значајним ставовима КП Италије.

¹⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/1-213, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Француске.

¹⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-72, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-91, Белешке разговора Кире Хади Василева и Мике Трипала са Сантјагом Кариљом и члановима руководства КП Шпаније у Паризу.

¹⁶ АЈ, КПР, I-3-a/44-38, Посета делегације КП Италије на челу са генералним секретаром Луиђијем Лонгом, АЈ, КПР, I-3-a/110-4, Пријем генералног секретара КПШ Сантјага Кариља код Јосипа Броза Тита.

¹⁷ АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

¹⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/1-392-426, Разговори са члановима КП Италије о ситуацији у Чехословачкој.

државних политика у Чехословачкој, и његово усвајање убрзо је довело ново чехословачко руководство у сукоб са совјетском и француском партијом.¹⁹

Ипак, анализирани извори сведоче да су почетком „године великих побуна“ југословенски, италијански и шпански комунисти са значајно већом пажњом пратили процесе формирања тabora у структурама грчке партије у земљи и у иностранству него сукобе у руководству чехословачке партије.²⁰ Грчки комунисти извештавали су представнике и партијска тела Савеза комуниста Југославије да је долазак војне диктатуре на власт у Грчкој крајем априла 1967. године био праћен значајним проширивањем репресивних политика према свим партијама бившег ЕАМ-а, а нарочито према грчким комунистима, чије је друштвено и политичко деловање према проценама југословенских и италијанских комуниста под Папандреуовом администрацијом било *илегално, али најчешће толерисано*.²¹ Бурни догађаји у Грчкој могли су допринети да грчка партија поново „изрони из заборава“ у перцепцијама чланова водећих партија европске левнице, али и имати утицаја на путеве настајања нових међународних марксистичких иницијатива у циљу пружања различитих врста помоћи грчким комунистима, у којима су водећу улогу играле југословенска и италијанска партија. Упркос ранијим проценама југословенских комуниста, повратак старог „заједничког непријатеља“ на власт у Грчкој није одмах и у очекиваној мери допринео зближавању разноврсних партија и покрета грчке крајње левнице у циљу отпора новој диктатури крајње деснице на Медитерану, као ни превазилажењу већ започетих сукоба грчких комуниста.²² Напротив, у случају Комунистичке партије Грчке, први месеци владавине војне хунте у Грчкој били су праћени заостравањем фракционашких ривалитета у различитим партијским одборима и уличних сукоба подељених група грчких комуниста, који су се убрзо пренели чак и унутар зидова затвора и логора за политичке затворенике.²³

Извештаји југословенских дипломатских представника у Грчкој наводе на закључак да је управо потреба дефинисања метода борбе и формирања покрета отпора војној диктатури наметнула она питања која су послужила као повод за почетак отвореног сукоба у унутрашњим структурама грчке партије.²⁴

¹⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-220, У вези одговора на предлог КПФ о конференцији поводом Чехословачке.

²⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПШ, КПИ, КПГ и КПФ.

²¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-742-765, Анализе писама представника и партијских тела КПГ у иностранству.

²² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

²³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-725, Писма ПБ ЦК КП Грчке о ситуацији у логорима на Јури и Леросу.

²⁴ ДА, ССИП, Ф-42, Грчка 1968. године, Информације о унутрашњим политикама нове владе у Грчкој.

Према сазнањима италијанских комуниста, убрзо се показало да су различите групе грчких комуниста у земљи и у иностранству дефинисале врло разноврсне одговоре на питања да ли је и са којим другим партијама грчке левице неопходно сарађивати у циљу пружања отпора војној диктатури, као и у којој мери треба прилагођавати партијске политике новим политичким приликама, али и друштвеној стварности у Грчкој.²⁵ Такође, италијански и југословенски комунисти заједнички су дошли до закључка да је продубљивање још увек незваничног расцепа у грчкој партији постало неизбежно оног тренутка када је грчким комунистима у земљи постало видљиво да централна тела партијске управе у емиграцији немају начина да наметну свој ауторитет чак ни локалним партијским одборима у иностранству, углавном расутим по великим градовима земаља Источног блока и Француске.²⁶

Расцеп у грчкој партији почео је сукобом чланова партијске управе у емиграцији, када је конзервативна струја на XIII Пленуму Централног Комитета без претходно успостављеног кворума донела одлуку о искључивању из партије Димитроса Парцалидиса и његових најближих сарадника, Зографоса и Димитрија. Аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије већ крајем истог месеца почели су да наведене догађаје означавају као „Колијанисов пуч“ у грчкој партији, али и да износе претпоставке о различитим видовима неформалне подршке коју је вођа конзервативне струје у институцијама грчке партије у емиграцији, Костас Колијанис, добио од руководства Комунистичке партије Совјетског Савеза.²⁷ Међутим, Савез комуниста Југославије није се званично определио за подршку Парцалидису све док чланови Одељења за међународне односе нису успели да успоставе директну комуникацију са Парцалидисовим сарадницима и увере се да грчки реформисти *заиста деле прогресивне вредности југословенске партије попут италијанских комуниста*.²⁸ Италијански комунисти такође су били зачуђени развојем догађаја који је потврдио Парцалидисову улогу вође грчких реформиста, као и чињеницом да су почетак отвореног сукоба грчких комуниста обележили догађаји у унутрашњој структури партијских тела у емиграцији, а не побуна партијских одбора грчких комуниста у земљи. Приликом поверљивих разговора са представницима југословенске партије, италијански комунисти признали су да је партијска

²⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КП Грчке које је СК Југославије добијао од КП Италије.

²⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-411, Белешке разговора са Лонгом, Пајетом, Галуцијем и Пекиолијем.

²⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Подсетници о досадашњем развоју односа са Комунистичком партијом Грчке.

²⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Белешке разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријем у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

дирекција у Риму о Колијанису пре почетка сукоба у грчкој партији имала још мање информација него о Парцалидису, као и своје процене да је нови вођа конзервативне струје у грчкој партији до сада међу другим медитеранским марксистима био препознатљив једино по томе што се од 1956. године упорно противио свим одлукама грчке партије које су биле донесене у циљу ограђивања грчких комуниста од оних вредности и политика совјетске партије које су под Хрушчовљевом администрацијом означене као стаљинистичке.²⁹ Ипак, југословенски и италијански комунисти проценили су да ће се праве дубине расцепа у грчкој партији показати тек када локални партијски одбори у земљи буду приморани да се одреде да ли ће пружити подршку Колијанисовој или Парцалидисовој струји грчких комуниста у емиграцији.³⁰

Од поделе на реформистичку и конзервативну струју до поделе на спољашњу и унутрашњу партију

Информације којима су располагала партијска тела Савеза комуниста Југославије у првим данима оних догађаја који су касније неформално дефинисани као „Колијанисова шизма“ у грчкој емиграцији биле су врло скромне обимом, магловите а понекад и контрадикторне.³¹ Анализирани извори указују да је пажња партијских тела југословенске партије још пре расцепа у грчкој партији била већим делом усмерена ка грчким комунистима у земљи. Такође, упркос незанемарљивим средствима које су издвајали за помоћ „грчким друговима“ у земљи и у иностранству, југословенски комунисти пре бурних промена у односима партија европске левице 1967–1968. године нису посвећивали ни приближно онолико времена анализи унутрашњих кретања у грчкој партији колико су то чинили су случају комунистичких партија Италије, Француске, па чак и Шпаније.³² Ипак, још пре доласка војне диктатуре на власт у Грчкој, број писама грчких комуниста представницима и партијским телима југословенске партије квантитативно је превазилазио преписку југословенских комуниста са другим партијама Медитерана, док су процеси формирања покрета отпора у Грчкој и нови таласи грчке емиграције могли допринети да број оних извештаја партијских одељења Савеза комуниста Југославије који се баве анализом

²⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са члановима КПИ о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој.

³⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-411, Белешке разговора са Лонгом, Пајетом, Галуцијем и Пекиолијем.

³¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Грчке.

³² АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Информације о значајним ставовима КП Шпаније, Италије и Француске.

унутрашњег стања у грчкој партији значајно порасте непосредно пре почетка расцепа у Комунистичкој партији Грчке.³³

Обавештења која су југословенски и италијански комунисти добијали од грчких емиграната сведоче о бројним покушајима и коначном неуспеху Колијанисове струје да, уз помоћ совјетске и других партија држава Источног блока, преузме контролу над локалним одборима грчке партије у земљи.³⁴ За то време, Парцалидис и његови сарадници основали су Уједињени Централни Комитет грчке партије, који је убрзо почео да извештава југословенске и италијанске комунисте о различитим облицима неформалних и неретко, насилних притисака Колијанисових присталица на грчке комунисте у емиграцији.³⁵ Резултати темељног истраживања прилика у грчким емигрантским енклавама у земљама Источног блока које су спровела партијска одељења југословенске партије и дипломатски представници СФРЈ показали су да сукоб грчких комуниста у емиграцији има много веће размере него што се то могло закључити на основу сведочења грчких избеглица из земље и писама новог Парцалидисовог руководства.³⁶ У Москви, Варшави и другим већим градовима Источне Европе дошло је до масовних туча, а у неколико наврата и до оружаних обрачуна представника Парцалидисове и Колијанисове струје грчких комуниста. У Паризу су се грчки емигранти нашли у првим редовима приликом окршаја представника различитих струја француских комуниста и фракција студентске левице, али и у заједничким сукобима подељених левичарских организација са групама крајње деснице и Де Головом полицијом.³⁷ Према сазнањима о дешавањима у Совјетском Савезу којима су располагала партијска одељења југословенске и италијанске партије, Колијанис је са својим најближим сарадницима и уз неформалну подршку совјетске партије започео „турнеју“ застрашивања грчких комуниста блиских Парцалидисовој струји како би осигурао победу својих присталица на изборима за представнике локалних одбора грчке партије у СССР-у.³⁸

Резултати избора у локалним одборима грчких комуниста у иностранству потврдили су претпоставке чланова југословенске и италијанске партије да ће границе сфера утицаја конзервативне и реформистичке струје грчких комуниста,

³³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-742-765, Анализе писама представника и партијских тела КПГ у иностранству.

³⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-728, Информације о сукобу у Комунистичкој партији Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КП Грчке које је СК Југославије добијао од КП Италије.

³⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, Информације о новом Уједињеном Централном Комитету КП Грчке.

³⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Грчке.

³⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Извештаји о расцепу у Комунистичкој партији Грчке.

³⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-462-556, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у другим КП Европе.

са мањим одступањима, напослетку пратити границе држава Источног блока, односно линије идеолошких подела партијских руководстава комунистичких партија Источне Европе. Представници Колијанисове струје однели су једногласну победу на готово свим локалним изборима у Совјетском Савезу, Бугарској и Источној Немачкој, док су се грчки комунисти у Чехословачкој, Румунији и у Западном Берлину определили за подршку Парцалидису.³⁹ Изузетке су представљале Пољска и Мађарска, где је готово тачно половина грчких комуниста признала надлежности Парцалидисовог УЦК, док је друга половина остала лојална Колијанисовом ЦК у емиграцији. Након усвајања реформистичког програма у Чехословачкој и удаљавања чехословачке и совјетске партије током априла и маја 1968. године, Дубчеково руководство понудило је значајну финансијску помоћ Парцалидису, који се убрзо са око хиљаду својих присталица преселио у Праг, где су нове просторије УЦК постале база за деловање грчких реформиста у другим земљама Источног блока.⁴⁰ Са друге стране, југословенски комунисти проследили су различитим организацијама грчке партије у земљи обавештење да је Тодор Живков примио Колијаниса у Софији, одакле Колијанисови сарадници планирају да успоставе сталне линије комуникације и снабдевања између присталица конзервативне струје грчких комуниста у Бугарској и Грчкој.⁴¹

Југословенски аналитичари убрзо су закључили да упркос свим напорима Колијанис углавном није имао успеха у покушајима да истим средствима која је примењивао у земљама Источног блока утиче на исходе гласања у локалним одборима грчке партије у земљи.⁴² Италијански комунисти проценили су да би, чак и са подршком какву су јој у Источној Европи пружале владајуће партије, конзервативна струја грчких комуниста наишла на значајно већи отпор својим методама неформалних притисака у Грчкој него што је то био случај у емигрантским енклавама земаља Источног блока.⁴³ Југословенски дипломатски представници у Грчкој извештавали су партијска тела у Београду да су грчки реформисти у земљи, заједно са другим илегалним организацијама грчке левице и легалним партијама-наследницама бивших партија ЕАМ-а, у више места на Пелопонезу, Криту и у грчкој Македонији не само избацили већину представника конзервативне струје из локалних група покрета отпора, већ неке и „подстак-

³⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Извештаји о расцепу у Комунистичкој партији Грчке.

⁴⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-723, Информације о новом Уједињеном Централном Комитету КП Грчке.

⁴¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи.

⁴² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

⁴³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-403-411, Белешке разговора са Лонгом, Пајетом, Галуцијем и Пекиолијем.

ли“ да трајно напусте земљу.⁴⁴ Почетком „варљивог лета“ 1968. године, док су студентске демонстрације у европским градовима окупирале пажњу француских, италијанских и шпанских комуниста, аутори извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије закључили су да је утицај конзервативне струје грчке партије у земљи трајно сломљен, и да три четвртине комуниста у Грчкој признаје искључиво надлежност Парцалидисовог УЦК.⁴⁵

Када је совјетска партија коначно одлучно осудила реформе у Чехословачкој, и када је удаљавање новог руководства чехословачке партије од партија других држава Источног блока прерасло у сукоб реформистичког и антиреформистичког блока комунистичких партија Европе, даљи развој већ одавно започетог расцепа у Комунистичкој партији Грчке поново је постао нераскидиво повезан са променама државних односа и токовима у сфери односа партија Међународног радничког покрета.⁴⁶ Чланови Одељења за међународне односе Савеза комуниста Југославије проценили су да ће, без обзира на исход, сукоб грчких комуниста у емиграцији који је привукао велику пажњу партија европске само неколико месеци раније убрзо постати *само фуснота у новом глобалном расколу* марксистичких партија Европе и света.⁴⁷ Италијански и шпански комунисти посветили су нарочито пуно пажње оним догађајима које су означили као *грчку Чехословачку*. Наиме, према информацијама које су југословенски комунисти добили од дирекција друге две реформистичке партије, почетком августа 1968. године представници Колијанисове струје добровољно су марширали су иза совјетских тенкова према Прагу како би се лично обрачунали са Парцалидисом и њему блиским грчким емигрантима. Исти извори сведочили су да се већина грчких комуниста у Чехословачкој налази на барикадама постављеним у Прагу, док су пак Парцалидис и његови најближи сарадници још пре почетка војне интервенције потражили ново уточиште у Румунији, где их је Чаушеску срдечно примио у Букурешту.⁴⁸ Југословенски и италијански комунисти проценили су да је војна интервенција земаља Источног блока у Чехословачкој послужила као повод дуго очекиване побуне партијских одбора

⁴⁴ ДА, ССИП, Ф-42, Грчка 1968. године, Информације о активностима и ставовима грчких комуниста.

⁴⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Грчке.

⁴⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-52-81, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-210-255, Извештаји о значајним ставовима КПШ, КПИ, КПГ и КПФ.

⁴⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Извештаји о расцепу у Комунистичкој партији Грчке.

⁴⁸ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о КП Грчке које је СК Југославије добијао од КП Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/1-81-110, Разговори са представницима КП Шпаније о ситуацији у другим КП Европе.

грчких комуниста у земљи против утицаја највиших партијских тела чији се рад већ годинама одвијао у емиграцији.⁴⁹

Већ неколико дана након почетка војне интервенције у Чехословачкој, представници грчких комуниста у земљи објавили су оснивање Новог Бироа ЦК Грчке партије у земљи и тако формално потврдили већ прећутно подразумевану независност партијских тела у Грчкој од руководства у емиграцији.⁵⁰ Нови Биро КПГ у земљи убрзо је отишао и корак даље, и након избора Караламбоса (Бабиса) Дракопулоса за генералног секретара партије упутио његовог заменика Брилакиса у серију посета партијским одборима у државама Источне Европе, где је Брилакис поставио појединачне ултиматуме партијским одборима у емиграцији који су подразумевали да грчки комунисти у иностранству прихвате ауторитет новог партијског руководства изабраног у земљи.⁵¹ Аутори извештаја партијских тела југословенске партије веома афирмативно су се изражавали о основању нове грчке партије, али су наведени потез Дракопулоса и Брилакиса означили као *недовољно тактичан*. Информације о грчкој партији које су југословенски комунисти добијали из Италије потврдиле су страхове чланова партијског одељења Савеза комуниста Југославије, имплицирајући да је управо недостатак преговора о сарадњи и „мирном“ укључивању грчких комуниста у иностранству у нову партију у Грчкој навео многе до тада неодлучне локалне одборе да се приближе Колијанису и његовом Централном Комитету у емиграцији, и тако заокруже формирање спољашње грчке партије.⁵² Са друге стране, Парцалидис је приликом сусрета са Брилакисом у Букурешту отворено признао надлежност Новог Бироа ЦК грчке партије у земљи као јединог легитимног тела партијске управе за грчке комунисте и у земљи и у иностранству, чиме је и УЦК званично престао да постоји.⁵³ Чланови партијских институција Савеза комуниста Југославије проценили су да Парцалидисово признавање ауторитета Новог Бироа и последично прикључивање грчкој партији у земљи представљају довољан показатељ неминовности уздицања утицаја унутрашње грчке партије како међу грчким комунистима у земљи и у иностранству, тако и у сфери све сложенијих односа комунистичких партија Европе.⁵⁴

⁴⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Разговори са члановима КПИ о политичкој и друштвеној ситуацији у Грчкој.

⁵⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Извештаји о расцепу у Комунистичкој партији Грчке.

⁵¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-732, Белешке разговора В. Бакарића са Парцалидисом и Димитријем у Букурешту, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-736, О састанку Драга Кунца са Парцалидисовим сарадником С. Зографосом.

⁵² АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

⁵³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-729, Извештаји о расцепу у Комунистичкој партији Грчке.

⁵⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-779, Информације о неким питањима сарадње са Комунистичком партијом Грчке.

Већ неколико недеља након формирања новог руководства унутрашње грчке партије, грчки комунисти у земљи тражили су од партијских тела југословенске и италијанске партије да им се пружи помоћ приликом објављивања текстова *Одлука Новог Бироа* унутрашње грчке партије у југословенској и италијанској штампи.⁵⁵ Документи које је усвојио Нови Биро унутрашње грчке партије дефинисали су смернице будућих реформи партијских политика и нарочито наглашавали став да ће процес одређивања нове партијске идеологије следити оне идеје и вредности које су грчки комунисти у земљи означили као заједничке свим идеологијама *демократског социјализма*.⁵⁶ Представници Савеза комуниста Југославије касније су се позивали на *Одлуке Новог Бироа* грчке партије у земљи у напорима да оправдају инсистирање југословенских комуниста на учешћу грчке партије на скуповима представника других еврокомунистичких партија, наглашавајући да је Комунистичка партија Француске формално одредила *демократски социјализам* као смер историјске еволуције своје партијске идеологије тек децембра 1968. године, док је Комунистичка партија Италије дефинисала нову партијску идеологију на XII Конгресу италијанских комуниста, одржаном у Болоњи током фебруара 1969. године.⁵⁷

Зближавање Савеза комуниста Југославије и унутрашње грчке партије током првих година војне диктатуре у Грчкој

Убрзо након што су масовне демонстрације солидарности са становништвом Чехословачке замениле студентске демонстрације на улицама великих градова Европе, дипломатски представници СФРЈ у Грчкој известили су владу у Београду да администрација војне диктатуре заострава политике „надзирања и кажњавања“ према свим неистомишљеницима режима, а у првом реду према грчким комунистима, који су чинили највећи део чланства грчких покрета отпора.⁵⁸ Током сусрета са представницима других комунистичких партија Медитерана, југословенски комунисти у више наврата су нагласили своје процене да ће напори војне диктатуре да учврсти власт у Грчкој остати у сенци утисака који су догађаји у Чехословачкој имали на европску и светску јавност, баш као што ће и сукоб две грчке партије остати у сенци побуне највећих партија европске крајње левице против совјетског утицаја у Међународном радничком покре-

⁵⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-889, Информације о резолуцијама Централног Комитета и помоћи КПГ у земљи.

⁵⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке новог Бироа КП Грчке у земљи.

⁵⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-462-556, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у другим КП Европе.

⁵⁸ ДА, ССИП, Ф-42, Грчка 1968. године, Информације о унутрашњим политикама нове владе у Грчкој.

ту.⁵⁹ Са друге стране, чланови Одељења за међународне односе југословенске партије разматрали су различите врсте помоћи грчким комунистима у земљи за које су претпостављали да би могле имати утицаја на подстицање одлучности грчких комуниста да наставе са пружањем отпора политикама војне диктатуре и допринети убрзавању већ започетих процеса промене партијске идеологије унутрашње грчке партије.⁶⁰

Током припрема за „историјски“ XII Конгрес на коме ће Комунистичка партија Италије формално усвојити нову партијску идеологију почетком 1969. године, аутори извештаја партијских тела југословенске партије више пута су поновили процене да је војна интервенција земаља Варшавског блока у Чехословачкој августа 1968. године учинила неизбежним да многи европски марксисти отворено испоље неизречене анимозитете према утицају Кремља на партије европске левице или пак прошире раније дефинисане критике политика совјетске партије.⁶¹ Југословенски комунисти покушавали су и да одговоре на питање у којој мери су реакције јавности на догађаје у Чехословачкој и притисци других политичких партија у Француској и Италији допринели да се две највеће партије левице у државама Западног блока нађу у таквом положају какав је чинио неминовним избор између прихватања губитка популарности и политичке изолације или пак отвореног сукоба са совјетском партијом.⁶² Управа Одељења за међународне односе и везе Савеза комуниста Југославије проценила је да су чланови дирекције италијанске партије искористили нове околности да отпочну већ годинама планиране промене партијских политика и да дефинишу нову партијску идеологију, док је у случају француске партије дебата о одговорности совјетске партије за стварање „краљевства заборава“⁶³ у Чехословачкој послужила као повод за побуну реформистичке струје, што је довело француску партију у стање *незваничног расцепа*, односно у положај у коме су се грчки комунисти налазили још пре почетка реформи у Чехословачкој претходне године.⁶⁴

⁵⁹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о конференцијама партија медитеранске левице.

⁶⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-712-889, Анализе предлога о помоћи КПГ, АЈ,СКЈ,507-IX,33/I-848-898, Извештаји о пружању помоћи КПГ у земљи и питањима сарадње са унутрашњом КПГ, АЈ, ССРНЈ,А-074-078, Међународна сарадња, Информације о помоћи достављеној грчким комунистима посредством синдиката.

⁶¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-427, Припремни материјали за XII Конгрес Комунистичке партије Италије.

⁶² АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-392-426, Извештаји о политичкој и друштвеној ситуацији у Италији.

⁶³ *BBC*, „Lost World of Communism – The Kingdom of Forgetting“, 14. март 2009.

⁶⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-429, Оцене XII Конгреса Комунистичке партије Италије. АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-245, Извештаји о политичкој ситуацији у Француској и унутрашњој ситуацији у КП Француске.

Резултати различитих историјских истраживања наводе на закључак су се промене партијских идеологија две највеће партије европске крајње левице одвијале под сталним утицајем промена друштвене стварности и односа моћи највећих политичких партија у Француској и Италији, док је у случају две медитеранске и еврокомунистичке „партије у изгнанству“ утицај истих фактора био је ограничен условима и приликама живота партијског руководства у емиграцији.⁶⁵ Југословенски и италијански комунисти неретко су упоређивали расцеп у грчкој партији са привидним јединством шпанских комуниста у подршци реформистичким идејама партијског руководства, притом посебно истичући да су шпански емигранти у земљама Источног блока, за разлику од грчких комуниста, великом већином били стално запослени у војном, здравственом или пак просветном систему својих земаља домаћина и у значајно већој мери интегрисани у друштвено окружење локалних средњих класа. Италијански комунисти претпоставили су да наведена позиција значајно повећава ризик који шпански комунисти морају да прихвате када критикују ставове владајућих партија држава Источног блока у односу на Грке који *ретко имају шта да изгубе*, али и да истовремено чини шпанске комунисте подложнијим идејним и културним кретањима „новог времена“, па многи међу њима временом напуштају *большевички зилотизам* радничких предграђа и емигрантских гета из којих долази највећи број чланова конзервативне струје грчких комуниста у емиграцији.⁶⁶ Са друге стране, генерална секретарка шпанске партије и њен заменик су током неформалних сусрета са представницима југословенске партије нарочито наглашавали своје процене да је већина шпанских комуниста дискутабилно невољно и тек када је била суочена са могућношћу сукоба са совјетском партијом у епилогу догађаја у Чехословачкој прихватила исте реформистичке идеје о којима су Долорес Ибарури и Сантјаго Кариљо већ годинама разговарали са Јосипом Брозом Титом током својих честих посета СФР Југославији.⁶⁷

Аутори извештаја партијских тела југословенске партије упоређивали су притиске којима су били изложени шпански и грчки комунисти који су се налазили у емиграцији у Совјетском Савезу уочи саветовања комунистичких

⁶⁵ Jovo Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945-2018* (Beograd: Clio, 2019), 247–259, Paul Kennedy, *The Spanish Socialist Party and Modernization of Spain* (Manchester: Manchester University Press, 2013), 11–49, Alistair Cole, „The French Socialist party and its Radical Ambiguity”, *French Politics, Culture & Society*, Vol. 29, No. 3 (2011), 29–48, Jacopo Perazzoli, „The Italian Socialist Party in postwar Europe: A study of its relationship with USSR and October Revolution from 1940s to the 1960s”, *Modern Italy*, Vol. 27, Issue 2 (2020), 207–223, Robert McDonald, „Greece After Pasok’s Victory”, *The World Today*, Vol. 41, No. 7 (1985), 133–136.

⁶⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-436-437, Информације о разговорима са Берлингуером, Лонгом, Пајетом и Галуцијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-432, О разговорима С. Доланца са А. Минучијем, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-438, Белешке разговора Бакарића и Доланца са А. Косутом.

⁶⁷ АЈ, КПР, I-3-a/110-11, АЈ, КПР, I-3-a/12, АЈ, КПР, I-3-a/110-10, АЈ, КПР, I-3-a/110-3, АЈ, КПР, I-3-a/110-8, АЈ, КПР, I-3-a/100-7, Посете Долорес Ибарури и Сантјага Кариља СФР Југославији.

партија Европе у Москви 1969. године и закључили да је руководство совјетске партије уложило значајне напоре да одржи утицај над шпанском партијом, који су укључивали и неколико Брежњевљевих посета хотелским собама и становама шпанских комуниста у Москви.⁶⁸ Истовремено је „усмеравање“ развоја ставова грчких комуниста у емиграцији било препуштено Колијанису, за кога су југословенски и италијански комунисти проценили да је већ неколико месеци после оснивања унутрашње грчке партије остао занемарен чак и од стране све малобројнијих Совјета који су му били наклоњени.⁶⁹ Након почетка сукоба шпанске и совјетске партије исте године, теме везане за расцеп у грчкој партији заузеле су све мање простора у све чешћим разговорима југословенских и италијанских комуниста о промени партијских идеологија других комунистичких партија Европе.⁷⁰ Ипак, Извршни Биро југословенске партије је приликом одређивања финансијске помоћи шпанској партији одлучио да се за једнократну новчану помоћ шпанским комунистима издвоји тек половина средстава која су већ на годишњем нивоу издвајана за помоћ грчким комунистима у земљи.⁷¹

О посебности односа југословенске према грчкој партији сведочи и чињеница да је грчка партија била изузета из оних програма финансијске помоћи Савеза комуниста Југославије комунистичким партијама Медитерана који су за циљ имали да подстакну процесе промене идеологија будућих еврокомунистичких партија.⁷² Завршавајући своје извештаје о оним реформама партијских политика француске и шпанске партије које су дефинисали као прогресивне, аутори извештаја Одељења за међународне односе неретко су закључивали да се након спровођења наведених реформи може размишљати о укључивању француских и шпанских комуниста у неке од актуелних планова југословенске и италијанске партије о организацији скупова или иницијатива партија европске крајње левице.⁷³ Међутим, у случају унутрашње грчке партије, чланови истог одељења су приликом својих тајних састанака са грчким комунистима у земљи готово неизоставно понављали да грчки комунисти увек могу учествовати у свим међународним конференцијама, семинарима и студијским екскурзијама које организује Савез комуниста Југославије, и то о трошку институција југословенске

⁶⁸ АЈ, КПР, I-4-b/7, Саветовање комунистичких партија у Москви 1969. године.

⁶⁹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-739-758, Информације о активностима и ставовима спољашње грчке партије.

⁷⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-462-556, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у другим КП Европе.

⁷¹ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Белешке излагања С. Доланца на седници ИБ П СКЈ, 3.5.1972.

⁷² АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-433, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој партији Италије, АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-113, Анализа предлога о помоћи Комунистичкој партији Шпаније.

⁷³ АЈ, СКЈ, 507-IX, 122/I-81-130, Извештаји о развоју односа са КПШ и значајним ставовима КП Шпаније, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-426-513, Предлози годишњих планова проширивања сарадње са КПИ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 30/I-213, Информације о неким питањима сарадње са КП Француске.

државе и партије.⁷⁴ Анализирани извори показују да чак ни притужбе појединих чланова партије на *недолично понашање* грчких комуниста на конгресима Савеза комуниста у Београду, састанцима комунистичких партија Медитерана или еврокомунистичким скуповима приређиваним у летовалиштима на обали Јадранског мора нису имале утицаја на трајну и прећутно подразумевану одлуку руководства југословенске партије да настави са финансирањем и организацијом доласка грчких комуниста у СФР Југославију.⁷⁵

Почетком седамдесетих година италијански комунисти приметили су да је *традиционална наклоњеност у односима* југословенских према грчким комунистима *у последње време достигла можда ирационалне домете*.⁷⁶ Извештаји партијских тела југословенске партије из истог периода показују да су се реформе политика унутрашње грчке партије готово потпуно зауставиле након одвајања од спољашње грчке партије, а да се финансијска помоћ СФР Југославије и Савеза комуниста организацијама грчке партије у земљи стално повећавала.⁷⁷ Имајући у виду наведене изворе, потребно је поставити питање у којој мери су кретања у односима СФРЈ и администрације војне диктатуре у Грчкој могла утицати на зближавање југословенске партије и грчких комуниста у земљи? Историјска истраживања показују да су контакти између Београда и Атине убрзо након доласка војне диктатуре на власт у Грчкој постали толико ретки да су готово престали да постоје, и да су две државне управе крајње левице и крајње деснице на Балкану посматрале једна другу као сталну идеолошку и војно-стратешку претњу у региону.⁷⁸ Југословенски дипломатски представници у Грчкој још 1968. године проценили су да потреба за отвореним испољавањем анимозитета према владама СФРЈ коју су учили код грчких политичара и медија блиских пуковничком режиму не потиче од страхова које изазива војна и економска моћ или пак међународни утицај северног суседа у оној мери у којој произилази из страхова изазваних нестабилношћу положаја војне диктатуре у земљи, којој доприноси постојање сталне могућности избијања побуна и

⁷⁴ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-748, Стенографске белешке разговора делегација СКЈ и унутрашње КПГ.

⁷⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-720, Подсетник о досадашњем развоју односа са КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи.

⁷⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-462-556, Разговори са представницима КП Италије о ситуацији у другим КП Европе.

⁷⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-720, Подсетник о досадашњем развоју односа са КП Грчке, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-726-757, Преписка са представницима и партијским телима грчких комуниста у земљи.

⁷⁸ Milan Ristović, „U senci vojne diktature: Jugoslovensko-Grčki odnosi 1967-1974.“, *Tokovi istorije*, br.3 (2012), 37–61, Ljubodrag Dimić, „Yugoslav Diplomacy and the Greek Coup d’État of 1967“, *Balkanica*, br. 50 (2019), 397–425, Nicos Mouzelis, „Capitalism and Dictatorship in Post-War Greece“, in *Modern Greece* (London: Palgrave Macmillan, 1978), 115–133.

јачања идеолошке конкуренције која може рачунати на подршку југословенске партијске и државне администрације.⁷⁹

Упркос забринутости аутора извештаја партијских тела Савеза комуниста Југославије због спорих реформи партијских политика унутрашње грчке партије, југословенски комунисти су приликом неколико сусрета са делегацијама грчких комуниста у земљи поновили став југословенске партије да је *борба против војне хунте апсолутни приоритет*, и да је партијска идеологија грчке партије у земљи *већ на исправном курсу промена*, па не треба трошити време и ресурсе на формалне промене *појединачних политика и ставова локалних одбора*.⁸⁰ У прилог хипотези да су државни интереси слабљења грчког режима у перцепцијама већине најутицајнијих југословенских комуниста имали приоритет над партијским интересима интеграције грчке партије у реформистички блок комунистичких партија Европе сведочи и чињеница да су институције југословенске партијске и државне администрације учествовале у снабдевању новцем и оружјем чак и оних група грчких покрета отпора у којима су учествовали чланови и симпатизери спољашње грчке партије.⁸¹ Расправљајући о потреби превазилажења сукоба са партијама Источног блока, поједини чланови идеолошких комисија југословенске партије у својим излагањима нарочито су истицали став да борба против *снага крајње деснице и њихових империјалистичких савезника* на Медитерану представља приоритет у односу на исходе идеолошких сукоба партија европске крајње левице, док супротно мишљење није забележено у стенографским белешкама насталим током седница институције која је давала идеолошке смернице и етички легитимитет политикама Савеза комуниста Југославије.⁸²

Са друге стране, југословенска партија је почетком 1971. године оштро осудила италијанске комунисте који су покушали да у циљу превазилажења сукоба са совјетском и другим партијама Источног блока обнове односе са спољашњом грчком партијом, што је довело до благог и брзо превазиђеног спора партијских руководстава две највеће реформистичке партије Европе.⁸³ Чак и у

⁷⁹ ДА, ССИП, Ф-42, Грчка 1968. године, информације о ставовима владе и писању грчке штампе о СФРЈ.

⁸⁰ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-820-840, Информације о разговорима које је Ј. Солдић водио са представницима унутрашње КПГ, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-710-748, Белешке разговора делегација СКЈ и унутрашње КПГ.

⁸¹ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Информације о помоћи достављеној грчким комунистима посредством синдиката, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-778, О неким питањима помоћи унутрашњој КП Грчке.

⁸² АЈ, СКЈ, Идеолошка комисија, П/2-b-(244-252), Материјали са седница идеолошке комисије ЦК СКЈ.

⁸³ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији конференција КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 48/I-527-536, Разговори са члановима КПИ о друштвеној ситуацији на Медитерану.

периодима зближавања реформистичког блока комунистичких партија Европе са совјетском партијом, југословенски комунисти су категорички одбијали чак и расправу о могућности обнове сарадње са Колијанисовом спољашњом партијом у оним размерама које су претходиле расцепу у Комунистичкој партији Грчке.⁸⁴ Анализирани извори показују да је велика већина писама које су представници спољашње грчке партије упутили представницима и партијским телима југословенске партије остала не само без одговора, већ и без превода и формалне анализе надлежних партијских институција.⁸⁵ Истовремено, југословенски комунисти улагали су напоре да посредују приликом успостављања контакта између унутрашње грчке партије и других марксистичких партија Европе и света, па чак и организовали пленуме грчких комуниста из земље у Љубљани и у Трсту под „покровитељством“ југословенске и италијанске партије како би осигурали одсуство оних чланова унутрашње партије за које се сумњало да и даље одржавају блиске везе са Колијанисовом емиграцијом.⁸⁶

Унутрашња фракција прве марксистичке партије у Европи међу чијим је члановима дошло до отвореног сукоба будућних еврокомуниста и противника реформи партијских политика једва да је започела процес дефинисања нове партијске идеологије пре него што је, средином седамдесетих година, дошло до завршетка више од пола века дугог периода уздизања и падова диктатура крајње деснице на Медитерану.⁸⁷ Ипак, током скупова комунистичких партија Медитерана, сама идеја да је у грчкој партији дошло до симболичног почетка оних реформи које ће касније бити означене као еврокомунистичке била је наглашавана чешће од стране представника Савеза комуниста Југославије него од стране чланова унутрашње грчке партије, док је током првих година последње деценије „државе благостања“ у Европи пад „пуковничког режима“ у Грчкој још увек великој већини грчких комуниста који су долазили у посете СФР Југославији изгледао као део неизбежне, али врло далеке будућности.⁸⁸ Током лета 1971. године, односно три године након почетка расцепа у Комунистичкој партији Грчке, дошло је до покретања нове унутрашње офанзиве грчке војске и полиције против чланова свих партија блиских покретима отпора, а нарочито против грчких комуниста, која се завршила хапшењем Дракопулоса,

⁸⁴ АЈ, КПР, I-2/68, Припремни материјали за учешће делегације СКЈ на конференцији КП Европе у Берлину.

⁸⁵ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-742-765, Анализе писама представника и партијских тела КПГ у иностранству.

⁸⁶ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-747, Информације о пленуму грчких комуниста одржаном у Љубљани и Трсту.

⁸⁷ АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-740, Одлуке Новог Бироа Комунистичке партије Грчке у Земљи.

⁸⁸ АЈ, ССРНЈ, А-074-078, Међународна сарадња, Извештаји о организацији конференција КП Медитерана, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-900, Информације о грчким комунистима на територији СФР Југославије.

Парцалидиса и великог дела Новог Бироа грчке партије у земљи.⁸⁹ Иако су аутори извештаја Одељења за међународне односе проценили да ће хапшење партијског врха не само успорити реформе политика и структура унутрашње грчке партије, већ и допринети даљем удаљавању грчких комуниста у земљи из сфере актуелних сукоба европске левице и процеса зближавања комунистичких партија Медитерана, руководство Савеза комуниста Југославије остајало је одлучно у намерама да настави стално проширивање политика пружања различитих врста помоћи унутрашњој грчкој партији.⁹⁰

Izvori i literatura

- Arhiv Jugoslavije, fond 507, CK SKJ, Međunarodne komisije – Odeljenje za međunarodne odnose i veze: Grčka, Italija, Španija, Francuska.
- Arhiv Jugoslavije, Arhiv Josipa Broza Tita, Kabinet predsednika Republike.
- Arhiv Jugoslavije, fond 142, Savez socijalističkog radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ).
- Arhiv Jugoslavije, Ideološka komisija CK SKJ.
- Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova, Politička arhiva Saveznog sekretarijata za inostrane poslove (SSIP): Grčka 1968-1980. godine.
- Bakić, Jovo. *Evropska krajnja desnica 1945-2018*. Beograd: Clio, 2019.
- Balampanidis, I. „Eurocommunism and social democracy“ in: *Eurocommunism: From Communist to Radical European Left*. London: Routledge, 2015.
- Brewer, Mark D. and Jeffrey Stonecash. „The Threats of Communism, Socialism and Redistribution“. In: *Polarization and the Politics of Personal Responsibility*, ed. by M.D. Brewer, Oxford: Oxford University Press, 2015, 91–109.
- Cole, Alistair. „The French Socialist party and its Radical Ambiguity“. *French Politics, Culture & Society*, Vol. 29, No. 3 (2011), 29–48.
- Dimić, Ljubodrag. „Yugoslav Diplomacy and the Greek Coup d’État of 1967“. *Balkanica*, br. 50 (2019), 397–425.
- Goldthorpe, John H. and others. „The Affluent Worker and the Thesis of Embourgeoisement: Some preliminary research findings“. *Sociology*, Vol. 1, No. 1 (1967), 11–37.
- Iatrides, John O. and Nicolas Rizopoulos. „The International Dimension of Greek Civil War“. *World Policy Journal*, Vol. 17, No. 1 (2000), 87–103.
- Kennedy, P. *The Spanish Socialist Party and Modernization of Spain*. Manchester: Manchester University Press, 2013.

⁸⁹АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-848-898, Извештаји о друштвеној и политичкој ситуацији у Грчкој.

⁹⁰АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-877, О разговорима са делегацијом ЦК КП Грчке у земљи, АЈ, СКЈ, 507-IX, 33/I-881, Информације о пријему делегације унутрашње КПГ у просторијама ЦК СКЈ.

- Marantzidis, Nikos. „The Greek Civil War (1944-1949) and the International Communist System“. *Journal of Cold War Studies*, (2013), XV (4), 25–54.
- McDonald, Robert. „Greece After Pasok’s Victory“. *The World Today*, Vol. 41, No. 7 (1985), 133–136.
- Mijatov, Nikola. *Milovan Đilas i evropski socijalisti (1950-1958)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2019.
- Miletić, Aleksandar. „Political Parties and Movements as Alternative Options for Yugoslavia’s Policy of International Cooperation“. In: *On The Fault Lines of European and World Politics: Yugoslavia Between Alliances and Neutrality/Non-Alignment* ed: S. Mičić and J. Čavoški, Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022, 289–333.
- Mouzelis, Nicos. „Capitalism and Dictatorship in Post-War Greece“. In *Modern Greece*, London: Palgrave Macmillan, 1978, 115–133.
- Olkhovsky, Paul. „The Greek Civil War: An examination of America’s first Cold War victory“. *Comparative Strategy*, Vol. 10, Issue 3 (1991), 287–296.
- Perazzoli, Jacopo. „The Italian Socialist Party in postwar Europe: A study od its relationship with USSR and October Revolution from 1940s to the 1960s“. *Modern Italy*, Vol. 27, Issue 2 (2020), 207–223.
- Ristović, Milan. „U senci vojne diktature: Jugoslovensko-Grčki odnosi 1967-1974“. *Tokovi istorije*, br.3 (2012), 37–61.
- Ristović, Milan. *Na pragu Hladnog rata; Jugoslavija i građanski rat u Grčkoj (1945-1949)*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016. (ćirilica)
- Sant’Ana Andre A. and Leonardo Weller. „The Threat of Communism during the Cold War: A constraint to social inequality“. *Comparative Politics*, Vol.52, No.3 (2020), 359–381.

Summary

Luka Filipović, PhD.

Neglected beginning of the Eurocommunist reforms – the League of Communists of Yugoslavia and the split in the Communist Party of Greece (1968–1971)

This article examines the relations between Yugoslav and Greek communists during the split in the Communist Party of Greece, which marked the first open conflict between the “reformist” and the “conservative” factions in one contemporary European communist party, as well as resulted in the creation of the first official documents containing the principal values of post-war democratic socialism, and later Eurocommunism. Yugoslav communists created various policies of providing financial and military aid to their Greek counterparts to stimulate changes in interior Greek Party policies which they estimated as slow and insufficient, and also to strengthen the Greek resistance against the regime of the military junta, whose rise to power caused a period of animosities between Yugoslav and Greek governments. Although the split in the Greek Party soon became a marginal theme in the conversations and writings of the Mediterranean communists as it was overshadowed by the events in Czechoslovakia and subsequent conflicts on the European far left, the leadership of LCY never stopped trying to integrate interior Greek party in the collective initiatives of European reformist parties and to elevate the importance of Greek communist split for the creation of Eurocommunist ideology.